

Ezt a két lehetőséget a kötetben következő két Tandori-rajz, a kétféle palackposta jeleníti meg. Az egyik változat esetében a palack zárt, és láthatóan „Mindenki sziget” van benne, a másik változatnál a palack nyitott és tele van tengervízzel. Mindkét palackról elmondható, hogy tele van, ugyanakkor üresnek is tekinthetők. Különbözőek, de mégis azonosak. A kétféle palackposta (és a harmadik változat, a *Kalapját emelő palackposta* is) felveti a zártság vagy nyitottság kérdését a szubjektivitással kapcsolatban, ami szintén visszatérő motívum Tandori életművében.

A *Mindenki sziget* John Donne XVII. meditációját újraértelmezve összekapcsolódik a madarak halálát követő gyásszal: „...ha egy göröngyöt mos el a tenger, / Európa lesz kevesebb, / éppúgy, mintha egy hegyfokot mosna el, / minden halállal én leszek kevesebb, / mert egy vagyok az emberiséggel; / ezért hát sose kérdezd kiért szól a harang: / érted szól.” (Sőtér István fordítása) A *Mindenki sziget* ugyanakkor különbözik Donne fenti szövegétől abban, hogy az egység paradox módon, saját hiányával összekapcsolva jelenik meg benne. Tandorinál az Egy(etlen) „szigetei” nem csak emberi szubjektumok lehetnek: sziget minden és mindenki, semmi és senki, még a verebek és a játékmackók is.

A *Szellem és félálom* című kötetben meghatározó szerepet játszik a variáció. Az újabb szövegekben a *szellem*, *élet* és *félálom* szavak váltakozása mellett az *élet-mű* ismert motívumai jelennek meg és értelmeződnek át. A kötet az *élet-mű* újabb darabjaihoz kapcsolódva újrendezi a régi verseket. Nem az új témák vagy formák megjelenése, hanem a finom árnyalatváltozások adják a mű értékét, amelyet egy feldíszített karácsonyfához hasonlít a beszélő: „Karácsonyra csodás fa készül nálunk mindig. Feleségem műve. Műfa, de valami földöntúli, ami az eredménye a munkának. Olyan, mint csillogóban-villogóban egy megkomponált könyv.” (99.) A *Szellem és félálomban* ismerős motívumok variálódnak, ahogy a díszek egy karácsonyfán. A karácsonyfa minden évben a régi, ugyanakkor mindig új is: a variáció által állandóan új megvilágításba kerülnek, átértelmeződnek Tandori költészetének visszatérő motívumai. A kötetet így egyszerre jellemzi az állandóság és a folyamatos változás. (*Tiszatáj*)

JÁNOSA ESZTER

A teraszról a pokolra látni

ZALÁN TIBOR: HOLDFÉNYTŐL MEGVAKULT KUTYA

Van úgy, hogy a válság megoldásának csak az ígérete látszik, de a megoldás sosem jön el, és van úgy, hogy a megoldásnak még csak esélye sincs. Zalán Tibor versei legalább másfél évtizede, a 2000-es *Lassú halát játszik* című kötet óta mély emberi válságokról beszélnek, egyre sötétebb tónussal, egyre fájóbb lemondással, egyre nagyobb és visszavonhatatlanabb csalódottsággal. Aligha találunk a mai magyar költészetben szomorúbb, magányosabb és halálra váltabb figurát Zalán súlyosan depresszív verseinek beszélőjénél, pedig ennek a klasszikus költőpóznak ma is bőven vannak követői. Ő azonban olyan következetességgel és olyan megren-

díthetetlen hittel beszél az élet értelmetlenségéről, az emberi kapcsolatok kiüresedéséről, a kiábrándultságról vagy a búcsúzás kötelességszerűségéről, és mindezt annyi költői és költészettörténeti tudással teszi, mindezt annyi apró formai újítással fűszerezve, hogy új kötetei ma is kitüntetett figyelmet érdemelnek.

Zalán Tibor három és fél évtizede épülő költői életműve a váratlan töréspontok, a jelentős poétikai fordulatok és a tematikai sokféleség története is, egy olyan történet, melyben az erős személyiség köré felépített masszívan alanyi költészetet éppúgy megtaláljuk, mint az avantgárd szemléletformákkal és technikákkal vagy a vizuális költészeti kezdeményezésekkel kapcsolatba hozható verseket, de egy kötetben belül is olvashatunk többszáz soros hosszúverseket és haikukat, máskor idézetekkel telepakolt szövegeket. Néhol csak játszik a nyelvvel és a formákkal, máshol viszont létbölcseleti kérdéseket jár körül, hagyományos nyelven, hagyományos formák között. Költészetének karakterét az elmúlt évtizedben is a kísérletezés, az újabb megszólalásmódok bátor bevezetése jellemezte, de a legújabb kötetben az ismerős hangú, kiszámítható tempójú és tartalmú versek a korábbi kötetekhez képest nagyobb arányban kaptak helyet. Az újító szándék a friss kötetből sem hiányzik, de most mintha erősebb lenne az összegzés igénye, a most kézre álló poétikai eszköztár felvonultatása – és egyidejű felvonultatása. Ez azt jelenti, hogy ez a kötet képes megmutatni e költészet jelenének és közelmúltjának teljes gazdagságát és teljesítőképességét, bizonyítani, hogy ez a költői nyelv milyen flexibilisen, mennyire egyedi módon és milyen formai sokféleséggel tudja a számára egyedül fontos témát az olvasó számára is kézzelfoghatóvá és átélhetővé tenni.

A bölcseleti ihletettséggű, de néha az utca nyelvi regisztereit is használó, depresszív, a halál elkerülhetetlenségének belátását az élet tartalmatlanságának, megoldhatatlanságának érzésével súlyosbító beszédpozíció például régi alapeleme a Zalán-költészetnek. Elég csak a már említett 2000-es kötet mellett a 2005-ös *Szállás rossz ágyon* egyik igen emlékezetes hosszúversére, a *Tünődések az öngyilkosság előnyeiről és hátrányairól* címűre gondolnunk, vagy épp a 2006-os *Dünnögés félhangokra kötet ugyancsak emlékezetes nyitósorára*: „Tudod én meg akarok halni”. De a halálvágy ezekhez hasonlóan erős megjelenésére a közbülső kötetekből és természetesen a mostaniból is rengeteg példát lehetne hozni, és a példák együttese épp azt mutatná meg, hogy ebben a költészetben nem egyszerűen a kiüresedéséről és a létfájdalomról van szó, hanem a végletes megkeseredésről és a teljes reménytelenségről. Ez az, amit nem orvosolhatnak a szövegekben feltűnő emlékek, a régi álmok, sőt a szerelmek sem. A kép olyannyira sötétre sikeredik, hogy azt hihetnénk, egy öreg, élete minden örömén túllévő beszélő bújjik meg e szövegek mögött, de épp a számtalan József Attila-utalás és a József Attila-költészetből ismerős boldogtalanság-tapasztalat figyelmeztet mindenkit, hogy a keserűség, az undor és a halálvágy nincs életkorhoz kötve, és persze nem is személyre szabott: a boldogságkeresés – akár „szakmai”, akár érzelmi természetű – e költészet szerint eleve reménytelen, tehát az illúzióvesztés előbb-utóbb mindenkit elér. Az elégikus, mélabús hang, az egyre ritkábban szürrealisztikus képesség, a versforma szabadsága azonban a korábbi Zalán-szövegeknél mélyebb összefüggések mentén rendezzi el a létezés állandó válságának, a veszteségtudatnak, a megaláztatottság, a szenvedés és a pusztulás képeinek egzisztencialista jellegű tartalmait.

Ennek a kérdésnek az a sorsfordító felismerés áll a középpontjában, hogy az ember a halálára születik. Amikor Zalán költészetébe megérkezik ez a tudás, minden, ami az élethez tartozik, menthetetlenné válik, az élet szeretete és az élni akarás is. Az élet innentől kezdve értelmetlen és voltaképp az szorul magyarázatra, hogy mégis miért él tovább, aki már beletörődött a halál elkerülhetetlenségébe és az élet értelmetlenségébe. Zalán verseiben ott a lemondás, a kedvetlenség, a vég akarása, de ott az erőtlen ragaszkodás is – habár nem egyszerű megmondani, mire is vonatkozik ez. Mihez is ragaszkodik az életből a versek beszélője? Nincs jó válasz, inkább csak a titok marad a kérdéssel szemben. Talán a boldogság emlékeit lehetne megnevezni, a régi szerelmeket, a barátságokat, a családot, az utazásokat, de a versek kegyetlen tapasztalata éppen az, hogy mindez csak illúzió, nincs, nem létezik, és ezért valódi boldog emlékek sincsenek, a jövőbeli boldogság elérése pedig teljességgel lehetetlen. Mindez azt is jelenti, hogy bár Zalán látszólag folyamatosan a halálról beszél, voltaképp az életről mond nagyon fontos dolgokat, az életről, amit a halál elkerülhetlensége ront el és tesz élhetetlenné.

Ehhez a felismeréshez kitartóan hűséges, mindent ebből magyaráz és eszerint ért meg. Nem véletlen, hogy az új kötetnek az üresség, a bűn, a káosz, a színjáték, a hazugság, a kétségbeesés, a nevetségesség, a magány, a mulandóság és a gyász a kulcsszava, de mindez egyetlen varázsszóba fut, ez pedig a „semmi”. Nem pusztán arról beszélek, hogy a szó feltűnően gyakran kerül elő a kötetben, hangsúlyos helyeken (pl: „Bár nincsen miért / élni kéne / még / Nyúlsz a semmiért” – *Gyászdalok darbukára*), hanem arról, hogy ez a fogalom minden vers mögött ott bújkál, a tagadás keretét teremti meg és így önmagát a beszélő számára transzcendencia-ként létezteti. A „semmi” a halállal kapcsolatos szorongásban jelenik meg, és ez ad lehetőséget annak kimondására, hogy az embert mindig elválasztja önnön lényegétől a semmi, és bár az ember mindig magában hordja önnön lényegének, azaz élete értelmének megértését, e megértés lehetőségét, a halállal szembeni szorongás törvényszerűen ráébreszti, hogy a keresett lényegtől mindig el lesz választva – pontosan úgy, ahogy erről Sarte ír *A lét és a semmi*ben.

De Zalán mindezt természetesen nem a filozófia, hanem a költészet nyelvén mondja el, és ezt a nyelvet ő elsősorban József Attilától tanulta. Már ez a központi motívum is József Attila felől hallatszik, amikor „a semmi ágán” metafora tér vissza újra és újra, kicsit torzítva, forgatva, aktualizálva. „A semmi ágáról is leszakadtam” – olvassuk például az *Ősz van. A lombok még az ágakon...* című versben, máshol „a semmi ágán” változat visszhangzik, de a „Csalás nélkül okos biccent” (*Szétírat*) is a *Reménytelenült* idézi meg. Zalán más klasszikusok szövegével is szívesen játszik, de József Attilához egészen különleges, erős, sorsszerű kapcsolat fűzi. Nagyon sok versében van valamilyen utalás, citátum, játék a József Attila-szövegvilággal, és ezek általában a vers irányát megszabó elemek. Zalán tulajdonképpen ráutalja magát erre a lírai kánonra, hiszen csak ennek ismeretében működhet az általa kezdeményezett kapcsolatnak az a formája, melyben ugyan gyakran finoman elcsúsznak az idézetek, de felismerhetőségük rendkívül fontos a vers jelentésmezőjének átlátásához. Mindezt Zalán azzal könnyíti meg, hogy elsősorban a kulturális emlékezet centrumában lévő, sokak által ismert, 'közkincsnek' számító költeményekből, az *Ódából*, az *Eszméletből*, az utolsó versekből, illetve a *Szabad*

ötletek jegyzékéből idéz, ugyanazt az egy-egy sort akár többször is. A parafrázisok közül kiemelhető a kicsit erőltetett című (*mellét-dal*), mellyel az *Óda* mellékdalából formál a Zalán-költészetbe tökéletesen illeszkedő verset: az eredetileg a magát biztonságban érző szerelmes szólama nála a csalódott, mindent elvesztett, becsapott szerelmes szólamává változik, egyébként nagyon ötletesen: „Talán széthull / a tegnapi arc / talán többé / már meg se szólalsz.” Gyakori, hogy az eredetileg is illúziótlan sorokat profánabbra formálja: „halált hozó fű nő valagomba” (*Kadenciák félhangokra*), máshol az ürességet és a magányt fokozza: „Kivilágítatlan fülkék / egyikében sem könyököl senki” (*Firkák a kolostorból*), megint máshol a „nagyon fáj” tapasztalatát igyekszik a saját történetekbe ágyazottan megjeleníteni és kimondani (*Hajnali firka*). Izgalmas az a szituáció is, amikor a „józsef attilát meg fogom ölni” (*Kadenciák...*) sort ismétli, hiszen ez is idézet, de mennyire másképp hangzik ez az öngyilkosjelölt, majd később öngyilkos költő szövegében, mint az őt idéző, de az öngyilkosságra szintén többször utaló versvilágban – az agresszió irány látszólag változik, de valójában ugyanabba az irányba mutat.

Zalán Tibor nagyon érzékenyen emeli ki azokat az azonnal felismerhető sorokat, szavakat és dallamokat, melyek automatikusan előhívják a József Attila-költészet emlékezetét, nemcsak a verseket, de a versekhez és a költőfigurához tapadt értelmezéseket és sztereotípiákat is. Komoly költői feladat aztán ezeket kézben tartani, irányítani, a saját szövegek határai között tartani. Ennek a sikere különösen akkor látszik, amikor a másokat idéző verseket olvassuk. Az *Ezüst szarkofág* ciklusban találunk Adyt, Tóth Árpádot, Kassákot, sőt Berzsenyit idéző verseket is, de ezek közel sem tudják azt a dinamikát és izgalmat nyújtani, ami a József Attilához kötődő szövegekben olyan megragadó. Utóbbi esetben sokkal inkább érezzük, hogy egymást olvasó szerzőkről és versekről van szó, vagyis hogy miközben Zalán „beleír” a József Attila-életműbe, saját költészete részévé is teszi az átörökölt verseket, de úgy, hogy közben jelzi a távolságát is az elődtől. Hiszen a sűrítések, kihagyások, elhallgatások, bizonytalan utalások egy modernen túli, az idézéstechnika pedig kifejezetten posztmodern beszédpozíciót feltételez. De eszünkbe juthat mindeközben a kortárs költészet nyelvének kialakulásában megkerülhetetlen szerepet játszó Petri György sokat emlegetett nyilatkozata, melyben ő a József Attila-i örökséget folytathatlannak, bezárultnak nevezte, és eszünkbe kell jutnia Zalán Tibor korai, programszerű nyilatkozatainak is, melyekben ő viszont a nemzedéke előtt járó költők, például Petri útjait látta járhatatlannak. Zalán ráadásul nem csak szavakat, sorokat és intonációt, hanem magatartástípusokat és világértelmezési stratégiákat is átvesz – főleg a kései – József Attilától, elsősorban a halál motivikus szerepeltetését és az önmegszólító verstípus énformációit. Mindezt úgy teszi tehát, hogy a „valódi” József Attila-szövegek és az új szövegek közti viszonyt nem a konfrontáció, hanem a folytonosság és az egymásra utaltság jellemzi. Mert igen, Zalán József Attila költészetéhez is hozzászól, például annak mai érvényességét hirdeti.

József Attila nagy szenvedő volt, és a verseiben Zalán Tibor is az, de az is fontos kérdésnek tűnik, hogy ő mennyire figyel a szenvedőkre, mit tud mások szenvedéséről, és fordítva: képes-e e költészet alanya önmagát a másik szemévé is látni? Ha már az imént Sarte-ot emlegettük, érdemes az ő egyik híres fogalmát, a „tekintet”-et itt szóba hozni, hiszen az épp azt mondja, hogy amíg egyedül vagyok,

bármit csinálhatok, rosszat is, ha viszont észreveszem, hogy valaki lát engem, ha tudom, hogy valaki tud a cselekedeteimről, akkor kéntelen vagyok az ő szemével nézni magamra, és így egészen másként látom magam, sőt csak ekkor láthatom valójában: „Látom magam, mert valaki lát.” (J.-P. Sartre: *A Lét és a Semmi*. L’Harmattan, Bp., 2006. 322.) Szükség van tehát a Másikra, de neki is szüksége van rám – és erről már a kötet versei is beszélnek. Bár Zalán költészete első olvasatra nagyon erősen alanyi költészet, ez a tudása odafordulást és szolidaritást generál. Amikor olyasmit olvasunk, hogy „megjártam már minden poklot” (*Bostoni áldalok*) és mellette, hogy „Isten nem ismeri az aluljárókat / Az alul járók / kezdettől jel nélküliek jeltelenek és halottak” (*Firkák a kolostorból*), akkor érzékelhetjük igazán, hogy ez a kötet miként igyekszik az adott élethelyzetekhez kötődő érzéseket és történeteket egy az énen túlmutató perspektívába állítani. Visszatérő téma például az ivás és a részegség, láthatóvá válik ennek minden pusztítása, mégis van valami mély megértés minden versben a vereséget szenvedett és ezért mindenféle szerekl önmagukat rombolókkal szemben. Szépen írja például: „te már megittál egy halálra valót / és többet is ebből” (*Terasz*) vagy: „érteni vélem miért dohányzol” (*Emlékszem...*).

De a kötetcímet adó versben is ott az együttérzés minden boldogtalansággal. A „kutyá”, a vakság” és főleg a „hold” motívumai szépen behálózzák a kötetet, és viszonylag pontosan jelzik, mit is szeretne a szerző ezzel a meglehetősen szokatlan címmel jelezni. Úgy látom, a hold a vágyak teljességét jelenti, mindent, ami boldogságot, harmóniát, nyugalmat és elégedettséget hozhatna az életbe, a kutya pedig a boldogságra vágyó ember metaforája. Csakhogy, mondja a kötetben több szöveg is, a vágyakozás előbb-utóbb eljut ahhoz a felismeréshez, hogy miként a kutyanak a Hold, az embernek is elérhetetlen mindaz, amiért érdemes lenne élnie. E felismerés után már nem is láthatóak az addig is csak illúzióként létező boldogság célok – ez lenne a vakságnak megfelelő állapot. A kötet egészében ebből az állapotból és erről az állapotról beszél, ahogy már jeleztem is: néhol bölcselkedve, néhol kinyilatkoztatva, néhol dalszerűen, néhol viszont fülsértő disszonanciával rímelve, itt hosszú versben, ott haikuban, itt idézetekkel, ott töredékekben – de bárhogya is, a lényeg az a zsigeri indulat, az az egyenes, nyers, költői pózoktól mentes kifakadás, amit a nyitó vers utolsó sora a Zalán Tibor legújabb köteteinek illúziótlanságára, minden mindegy attitűdjére mindennél jellemzőbben megmutat: „Nem is értem miért – hirtelen / kibaszottul elkezd fájni minden”. (*Palatinus*)

BEDECS LÁSZLÓ